

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

ليکوال

ارواښاد علامه عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

تړون

د مطيع الله روهينال په نوم چي د
لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په
سلگونو مقالې راټولي کړي او دهغه
جملې څخه يې په لسگونو مقالو ته
کتابي بڼه ورکړې ده.

د کتاب خاگرني:

*****

د کتاب نوم: پښتو څوارلس سوه کاله پخوا
ليکوال: علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ: (۴)
چاپکال: ۲۰۰۵ م
چاپ ځای: یونایتید پریس، کوټه
کمپوز، ډیزاین: د پښتو ادبي غورځنگ اداره
خپرنډوی: پښتو ادبي غورځنگ کوټه

د سريزي پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ گڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنگه چې مې دغه مجلې سره واپولې او د مقالې ځينې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړي اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کېښي په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په گڼه کېښي پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورينڅوسم مخ پورې خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکي خيال بخاري او نگران يې مولانا عبدالقادر وو. د ټول کال گڼې يې يعني څلور واړه يې د يوې گڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې ليکل شوي دي، چې دلته يې راوړم، "بناغلی عبدالحي حبيبي مور ته دا

(ب)

علمي او تحقيقي مقاله پروسخ کال د اگست په مياشت کښه رااستولې وه موږ د ښاغلي حبيبي په رسم الخط په ځايه پرېښودې دې او ډيرې گوتې مو پکښه نه دي وهلي" (اداره) هم دغه زنگه دا مقاله دويم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښي د ادارې له خوا پرې ليکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبيبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندې د ادارې شائع کړې وه اوس يې دوباره په دې غرض بيا شائع کوي چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پخپله کوم تېوسونه کوي د هغو په باره کښه څه جواب ترلاسه کړي دې، سره سره به اداره د هغو محقيقينو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوي څوک چې د حبيبي صاحب د نظرياتو سره اتفاق نه لري" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دويم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چې لومړۍ برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دويمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، درېيمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنواز ظاهر و، او چلوونکي يې ډاکټر راج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهين وو.

(ت)

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلميان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سيمي او درست پښتون پر کور باندي يو بل ستر او نه جبرانېدونکي ناوړين مېلمه کړي. د ارواښاد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډميسن پوهاند علامه رشادبابا يې را څخه ښل او د تل لپاره يې د هغوی د پوهنيزو او څېړنيزو پېرزوينو څخه بې برخي کړو. کندهاري زلميانو ترزياتي کچي د لوی استاد علامه حبيبي د آثارو چاپ ته ملا ترلې چې ترزياتي اندازې کاميابه هم دي. خو د يادولو وړ ده چې اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د ليکوالانو دا دنده ده چې د نوموړو پوهانو (لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي او ارواښاد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نيت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چې يوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکي په کتابي ډول مينه والو ته وړاندي کړو، ما چې کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتيجې ته ورسېدم چې دغه ارزښتناکه مقاله بايد پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چې د لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چې ترکومه حده زه د لوی استاد له نشر سره

د پښتو ادب يو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر ليک، د روزگان ډبر ليک،

د غزني لويگان

د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک يې اوس پښتو ټولني چاپ کړ، مگر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نیمگړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبياتو تاريخ دویم ټوک ډبر نوي تحقيقات او ادبي پلټني لري، چي تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او بنايي چي دغسي هم پتي پاتي شي، او زمانه يې د ليکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مگر واخلئ له دې کتابه دا يو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښي خوندي کړی، گوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئنده پلټنو کښي د دوی رهنما وي.

گمان مبر که پايان رسيد کار مغان

هزار باده ناخورده در رگ تاگست

کراچي ۳۰ جولای ۱۹۶۰ حبيبي

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځيني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښي شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنيزو ليکونو په رڼا کښي اصلي بڼي ته بېرته رااړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښي د لوی استاد يو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو ليکونو کښي يې د يو موثق ماخذ په توگه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مينه

محمدصادق ژړک

پښتو ادبي غورځنگ، کوټه، پښتونخوا

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د يو قوم ژبه، په يوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرونه غواړي، نو موږ په ټينگه ويلاى شو، چي د دغو خلکو ژبه به يا پښتو وه يا يوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاريخي کښالې د حل کولو او سپردلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصيل سره ليکم.

(۱) د بغلان ډېر ليک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سيمه کښي ۴۴۱ کيلومتره له کابله ليري دي، او دا يو ډېر قديم د مدينه مرکز و، او دلته اوس د اروپا يوهان په کيندنو او پلټنو بوخت دي، چي د يو لوی زاړه معبد نخښي يې تر مخکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبد ه چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په يوناني خط او ژبه يا په يوناني خط او بله محلي ژبي ليکونه پيدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

يو زر څلور سوه کاله پخوا، يعني د اسلامي دورې په لومړنيو پېړيو کښي د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښي ځيني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتاليانو (ابداليانو) او هونانو (خانانو) او کوشانيانو بقايا وو، او غالباً دا ابن خرداذبه: کابلان شاه او د باميان شيران شاه، او د زميند اور داوران شاه^(۱) او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرگل (مير کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښي شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنيو تاريخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځينو سکو څخه د دوی يوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط يې يوناني، اوسره د انگرې، يا کله منگلي هم وو^(۲).

دلته د دې شاهي کورنيو اصل او تاريخ او وقائع ليکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ايستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

(۱) المسالك الممالک د ابن خرداذبه، ص ۱۷۰ د ليدون طبع.

(۲) د پيښور موزيم په ډبرليکونو کښي پرې يو منگوي خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېرو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده. فرانزالشيم روت شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"^(۳).

پروفيسر هنگ جرمني وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخري جز (انگ) په (آن) واوښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله^(۴).

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زري پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خولا ډير دی، لکه: بغ پور (مغرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

^(۳) د شرق او غرب ايتالوي مجله - نومبر ۱۹۵۷ م.

^(۴) اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بگک (سمنگان کښي) بغيار (واډي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه^(۵) ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماء الله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزنی) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډير وینو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

^(۵) يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته، گيرنگ (د مرويو ښار)، ورننگ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافيا والو دغه اخيرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوښنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،^(۶) او لکه پروفيسر هنگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربيو (انج) د آتشکدي معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوي آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخاني ليکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدي يادي شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدي ځای د کابل پر "روښان غره" وو.^(۷)

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انگ په پهلوي آذر او د بڼ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابل سره مربوط و.

^(۶) احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲ - اسطخري، ص ۲۳۹.

^(۷) يسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده، وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ يعني بد، انگه يعني اور) چي د هيشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دورخ) هم له دې څخه جوړه شوه.^(۸)

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدي او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وايي، چي د کليمې لومړی جز (انگ) دی، انگل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي، چي د اور صفات دي، د دې کليمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انگازه هم د تيزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري، انگولا هم د تيز او سوځونکي ريغ دی، ښايي چي د انگريزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

^(۸) يشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنایي په مناسبت هم له دغې ريښې څخه وي. د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زرگی بند کړمه په منځ د پانرو پړانگ
سوځي زړه لکه پیلوځی په بلانگ

دا بلانگ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انگ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم باید هېره نه کړو: چي د بغولنگ (سغدي بغدنگ، او د زرې پارسو بغدانگه) د بغ او (انگ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديواز = ديوال، غرييل = غليل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انگ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انگ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانگ = بغدنگ) بغولنگ شو، اما ورسته د دغې کليمې (انگ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مگر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: گلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زور بغودنگ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي تينگ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - ننگ - لنگ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنگ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنگ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنگ) ذکر سوی دی،^(۹) چي د (انگ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی. بل مثال يې دا دی، چي د گوزگانان په غرو کښي يو ځای سنگ چارک سته چي دغه سنگ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.^(۱۰)

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنگ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انگ) په پښتو کښي زرې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندی دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی. اوس چي تاسوته د بغودنگ، بغولنگ، بغلان زرې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدي د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

^۹ په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پتريچ ميډد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷ م.

^(۱۰) اصطخري، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

هیردو - م:

دا کلمه هم دوی توتې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مېر صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړېږي. دا نکته مه هېرئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي. خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعنی اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي. ښارو ته نږدې ژبي ډېري مهنډي او تراشلي سوي دي. د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایی: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیرپه ده - کیرایي دو - کیریه ده) او ځیني یې کت مټ هغه (کیردو) وایی. وروستنی (می) منفصل فاعلي ضمیر دی. چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی. او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیردومی) کت مټ پښتو فعل دی. او ټوله جمله داسي کیږي: کیردومي بغولنگ = کړی دی می بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري. چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایی: سنک هلته بورجل وکاوه، یعنی

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایی: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعنی په ښار کښي کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی. او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده. د څرده اوستا په آتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینو کردو) هم راغلي ده. ^(۱۱) مینو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري. ^(۱۲) او کردو هم کت مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي. او دغه آتشکده، مینو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د اباد کړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسرو کرد، یزد کرد، بغکرد ^(۱۳) چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنی فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

^(۱۱) څرده اوستا، د پور داوډ ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبي طبع.

^(۱۲) یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داوډ ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین

تالیف، ص ۳۰۱.

^(۱۳) سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو څخه یې پوښتنه وکړه، چي: شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد. (۱۴)

دلته هم د کڼم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي. نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعنی اباد کړی می دی بغلان او جوړ کړی می دی بغلان.

په دې جمله کښي (می) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبي پخوانی گرامري شکل هم رابښي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبایل دغه (می) کت مټ دغسي استعمالوي، یعنی د فعل په مینځ کښي نه راوړي، بلکې په اخر کښي وایي. ځکه چي تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دی لوستي سوي، ښایي چي د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځيني نور حقایق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو څخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولگه ایستلای سو، او وایو، ښایي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

(۱۴) طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرلیک

دوهم دلیل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنی شاهان چي د هیوان تسنگ چيني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چيني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټیکسلا پوري مسلط وو "کشتریان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو. (۱۵)

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی (۱۶) او له دغو څخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعنی شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسیحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

(۱۵) اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.

(۱۶) وروسته به د پښتو بیت په شرح کښي د دې کلیمې تفصیل راسي.

کلر: مشهور په لليه - نوم يې کوي لر دی، يعني کوي او هونبنياري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکرم) اما ليه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وايي.

سامند: لومړی جز يې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (سها) هم راغلی دی. دويم جز له (مندل) څخه دی، يعني ساميدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی. کمرو يا کملو: دی په لام اوښتی دی، يعني رنگين او رعنا او ښايسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، يوه پښتو ناره ده:

کمره مير ولاړه پر دېره
راسه خولگی راکه
نامېده سي د لوی باري له دره

جيه پاله: څيه = زئی پالونکي، يعني قوم پالونکی پا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند يعني عيش پالونکی، خوشحال خان

وايي:

خو به غم د مال و ملک، د دين و دل کرم
چي لا ستا له غمه روغ گرځم انند دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، يعني توريالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر. د فارسي سپهبد.^(۱۷)

پدمه: په دمه يعني په شوکت او دمدمه او مجليل او شوکتامب.

خودويه که: د اړيدو خدويې او د تجليل کاف، خدايک.

ونړکه: وړک د (وړ) يعني فاتح تجليلي مصغر. د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.^(۱۸)

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانگ (کوشان) انحطاط د درېمي مسيحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کيدارا، د کوچنو کوشانيانو د سلطنت سته ټينگه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي په ويدا کښي د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښي د پيشوا معنوي لري^(۱۹) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کيخسرو، کاوه او نور، نو کيدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی يعني سردار او پيشوا او هونبنيار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

^(۱۷) د پتي شرح وگورئ: د پښتو ادبياتو لومړی ټوک، ص ۷۵.

^(۱۸) د اسلامک انسايلکو پيديا د افغانستان آرټيکل، د لنگورت ډيمز سکه شناس په قلم.

^(۱۹) تفصيل يې وگورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده^(۲۰) او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کيتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پـــر کيتـــور بانـــدي وځيـــژـــه
څـــو دي ديدشـــي ننـــدارې دي

د کيدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده يو زوی (پيرو) نومیده^(۲۱) چي (پيرو، پيرا، پير، پيرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عيسوي کال د هفتاليو (ابداليو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان يا خشنواز راغلی دی، خو د کريستن سن په قول د دې کليمي اصل له خشيون سره نښلي، چي په سعدي کښي د پادشاه په معنا و.^(۲۲)

د افغانستان د تاريخ ليکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا احشنور، پر گهر، معنا لري^(۲۳) خو ده د کليمي تجزيه او شرح نده کړې، چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

^(۲۰) د چارلس ميسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.

^(۲۱) د افغانستان تاريخ ۲ تا ۴۳۷.

^(۲۲) ساسانيان، ص ۳۸۵ د ميولر د متون سعدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.

^(۲۳) تاريخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فيلا لوژي تحليل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دليل ندی پيش کړی، نو قول يې سنديت نه لري.

خو د کريستن سن هاليندي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزيه کيږي: خش = کش = کښ د هغه قديم کش تري = کښ توري ريښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز يې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنور = کښنور = خشيون = اخشنور ټوله يوې ريښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، يعني کشتريه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دي (تور کښ وړ) پاچا چنگونه او فتوحات له ساساني فيروز شاه سره مشهور دي.^(۲۴)

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاوولی = زاوولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (ميرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابداليو مشهور فاتح، دوې کتيبي لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) ميلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو ليکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاريخ استاد ښاغلی بيور دغه کتيبي کتلي، او يوه مقاله يې د پيښور موزيم په مجله کښي پر

^(۲۴) ساسانيان، ص ۳۸۴.

ليکلي ده، دی وايي: دغه د روزگان کتيبه له هغو درو نورو هفتالی ليکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښي پيدا سوي، او اوس د پېښور په ميوزيم کښي خوندي دي، ډېر مشابهت لري، خو تر اوسه دغه د وزیرستان ليکني ندي لوستلي شوي. خو يوه له دغو څخه په منگولي خط او بله په يوناني خط ده، او دوي په دوو ژبو دي.

د پښتو موزيم نمبر ۴۱ وزيرستاني کتيبه په کوفي رسم الخط ځيني عربي کلمات هم لري، چې (الله ﷻ) او (محمد ﷺ) پکښي ښکاري، او نور منگولي توري دي.

پروفيسر بيور وايي: د روزگان يوه ډبره چې ښه روښانه ده، په يوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي ليدل کيږي: "باگوس شاهو زاولو مهروز کی"

بيور وايي: دغه پاچا چې نوم يې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۶۵۰۰) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" (۲۵)

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه گورو، چې څنگه دي؟
۱. باگو هغه بگه، بغه او د پښتو بگ دی، چې معنی يې عظيم او خدای ده (شرح يې د بغلان په کلمه کښي تيره

(۲۵) د پېښور موزيم مجله، دسمبر ۱۹۵۳ م.

سوه) پس له دې کليمې (س) ليدل کيږي، چې ښاغلي بيور (ری) ورسره زياتوي، او کلمه (سری) لولي، مگر ښايي چې دغه (س) د (باگو) سره يو ځای، او کلمه (باگوس) (باگويس = باگويز) وي، او دا پښتو (ايز = ايخ = ايس) د نسبت لاحقته Supplix ده، چې معنا يې کيږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو يا ساهو په پښتو کښي سته، چې کله علم وي او کله صفت. وايي چې دغه کلمه او شاه او شار او شير او شهر ټول له قديمي کشتريه کښن تور څخه راوتلی دي (۲۶) چې شار د غرجستان او شير د باميان او پاچهانو القاب وو (۲۷) او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خيل سته. (۲۸)

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل يا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غارو پوري ځمکه وه، او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزگان يې مرکزي سيمي وې، چې کتيبه هم په دره شالي کښي ده، چې له کندهاره د روزگان لار

(۲۶) ايران شهر د مارکوارت تاليف.

(۲۷) ابن خرداد به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ هـ تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وگورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي^(۲۹) دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښي سته، لکه خپټه - خپټو، بریت - برېتو، غوړ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتبه کښي مهروزکي Mihrozki ده. چي د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی. ما د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک (ص ۷۵) کښي تفصيل ليکلی وو، چي کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهل يا کول يا کاله) ورته وايو، دا کلمه د شېخ رضي او شېخ نصر لودي په شعر کښي (کهاله) او د سلېمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه^(۳۰) پښتانه تراوسه هم وايي: پايڼد کول (خاندان پايڼده) مامد کهل (خاندان محمدزي).

اما مهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي ترينان تراوسه هم لمر (مير) بولي، نو مهرا کولا = ميرکول = د لمر کهل = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښي ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرو (مونث: مورا) او هغه زوړ ميرکهل هم اوس ميرگل شوی، او زوړ مفهوم

(۲۹) اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله زوال، کاول.

(۳۰) وگورۍ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

يې له اذهانو څخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهل) او ماه گل (مهراکهل) هم دغه ريښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅيړو: هغه زوړ (مهراکولا) چي په سنسکريت کښي هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو ليکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي له پخوا څخه يو بل نوم دغسي سته (ميرويس) چي د مردان په سيمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته يوځای (ميرويس) سته، او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً مصغر کوي، ميروسکی، ميروڅکی وايي، او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرليک سته.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښي هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو^(۳۱) او د گيگر الماني محقق په قول په ريگويدا کښي هم ويس (ټپر، کورنۍ) ته ويل کېده^(۳۲) نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

^{۳۱} کيمبرج هستري آف انډيا ۱ تا ۹۱

^{۳۲} د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورۍ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دئی، چي معنا يې هغه د لمر کورنۍ ده، او ميروسکی د دې کلیمې تصغير دی، چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به يې وروسته وسي.

له دې ليکنې څخه داسي ښکاري: چي مهروسکی = ميرويس = ميرکهول = ميرکولا (ميرگل د پښتنو هفتاليو (ابداليو) يو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب يې (خدای، الهی) وو. (۳۳)

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم، يو بل گرامري دليل هم لري، د دغو کليماتو ترکيب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو گرامر يوه مسلمه قاعده ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وايو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

(۳۳) د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ، سرود د کراچي طبع ۱۴ اگست ۱۹۵۹م. د دې ډبرليک پر لوره خوا يو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) يې لوستل کيږي، خو بله کلمه هم خړپول يا خړپوست ښکاري، گمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خړپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۵۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸)، مگر دا توري ښايي چي تر ۶۰۰هـ وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دی.

په دغه کتيبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی ميروڅکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښايي چي د ژبي د ساختمان اثر وي، د دغي کتيبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ ق م) د سکې ليک وگورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت" (۳۴)

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از يعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نوم يې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چي د پښتو څرک مو د اسلام په لومړيو زمانو کښي ځني وايستلي، اوس به نوراسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لويکانو کورنۍ ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاريخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرگند نه دی، فقط د (لويک يا لويک) نوم ذکر سوی دی. لنگورته- ډيمز مشهور انگليسي سکه شناس مورخ ليکي:

(۳۴) سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاويک) بلل کېده، خو د ده شخصيت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و، او دا گمان کيږي چي دی به هم هندو و، بيا نو بلکاتگين د سامانيانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) يې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو، چي د "لاويک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چي سبکتگين په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزنی يې ځني ونيو.^(۳۵)

دغه "لويک" يو سپری نه و، بلکې لويه کورنی وه، چي په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځايو کښي سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبيلانو سره متحد وو، او موږ خانو يې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعيد عبدالحي بن ضحاک بن محمود گردېزی، چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و، د يعقوب ليث صفاري په احوال کښي داسي ليکي:

"يعقوب غزني ويناوه، او بيا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د گردیز له امير سره يې جنگ وکړ، خو دې امير لس زره درهمه ججه ومنله، بيا نو

^(۳۵) اسلامک انسایکلو پېديا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

يعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونيو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) يې وران کړ.^(۳۶)

دغه افلح د گردیز امير هم له دغو "لويکانو" د کورنی و، چي شرح په يې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سياست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تاليف ده، د الپتگين جنگونه له کابلي او غزنوي اميرانو سره راوړي او وايي چي الپتگين د باميان له امير سره چي (شيرباريک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شير يې ونيو بيا يې نو وباڅښه، وروسته يې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی يې ونيو، دا د کابل شهزاده د "لويک" زوم و، او د غزنین امير "لويک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.^(۳۷)

له دې روايته ښه معلوميږي، چي د دې کورنی نوم (لويک) و، او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري، الپتگين په (۳۵۱هـ) غزني له "لويک" څخه نيولی و، او بيا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی يې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لويک" بيا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزنی بيرته اسحاق ونيو.

^(۳۶) زين الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

^(۳۷) سياست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

په چرخ کښې امير سبکتگين پر دوی حمله وکړه، او ډېر يې ووژل، دوه پيلان يې هم ځني ونيول.^(۳۹)

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحيح نه ښکاري، او دغه اخيرنی "لويک" چي په چرخ کښي د سبکتگين له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلی لويک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لويک، انوک، لويک) څخه وروستنی املا صحيح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب يې په (۷۲۵هـ) ليکلی دی هسي وايي:

"الپتگين د باميان تر نيولو وروسته کابل ته راغی، په دې وخت کښي د غزني ملک يو کافرو، چي "لويل" (لويک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگين د لويک زوی ونيو، خلعت يې ورکړ، خپل پلار ته يې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزاله ځم، خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگين هم غزنی محاصره کړ، پس له دوو مياشتو يې ونيو، او تر څلورو مياشتو وروسته "لويک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو، ونيول سوه،

^(۳۹) طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبيبي طبع، کوټه.

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امير "پيری" د ده پرځای پر غزني کښي کښېنووست، مگر د غزني خلکو بيا امير "لويک" راوغوښت، او لويک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرخ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سيمه) حمله وکړه، خو دلته امير سبکتگين دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنووست.^(۳۸)

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتگين په احوال کښي داسي ليکي: الپتگين غزنی او زاولستان فتح کړه، او امير "لويک" يې له غزني څخه ويوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگين مړ سو، او زوی يې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لويک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخيست، بيا راغی او غزنی يې ونيو، او تر ده وروسته ملکاتگين پاچا سو، او تر ملکا وروسته اميرپيري (پری) کښېنووست، خو خلکو بيا "لويک" راوغوښت، "لويک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

^(۳۸) افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبيبي تاليف، او اسلامک انسايکلو پيډيا لومړی ټوک د افغانستان آرټيکل.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابله ته سبکتگین ورولېږه، او دوی يې مات کړل. دېرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لويک" پر ځای يې د غزني د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصفر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ږغيز توری اوږي: (لوی، لوی، لوی، ل، وی) ويل کيږي، د طبقات ناصري لويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) بنايي چي د کاتبانو غلطي وي.^(۴۰)

^(۴۰) دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدی په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښي يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملك عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تهر سوی دی، چي د دغې لويکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عميد لويکي "بلبل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لويکي، ديلمي وکښله سوه (وگورئ): بزم مملوکیه ص ۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف، د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بد اوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرگ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي، او دا هم لکه رتبيل او شير او کيدار او کشتري د کورنی لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چي د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لويان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چي دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښي رواج و.

د پختيا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايښک يا پايښک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پايښه خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دريمه صفحه کښي لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عميد: لويکي" او بيا مگر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چي نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغې قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، خټک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زمانې ته نږدې ځيني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،^(۴۱) چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي^(۴۲) او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشیدالدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.^(۴۳)

خو ابوالفرج رونی (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وايي:

تیغ تو بقره بسته باج   از خیل ختا و خان ایلک
ادراتو خورده خان و قیصر   مامور تو بوده "رای فورک"^(۴۴)

^(۴۱) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.

^(۴۲) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.

^(۴۳) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸ هـ.

^(۴۴) دیوان رونی، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدا یک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.^(۴۵)

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحنیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم باز محمد کندهاری قادری چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب گوتی موندلی و، چي د سر او پای پاني یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرنی نسخ و، اکثر و حروفو یې ټکي نه درلودل، هره (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

^(۴۵) المسالك الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

چي ليکونکي به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوپه وه.

دا کتابگوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي بسايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابگوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو، دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابگوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و، نو هغه ما کټ مټ نقل کړ، او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټني موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پرزياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي گران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامد الراولي را در تاريخ غزنه از حسن صفاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجدیست عظیم، که آنرا مرلت افلخ لویک خواندندی، واین بیحانه عظیم بود، که وحومر لویک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمین اندر کرد وبتالو سیمینه درنهاد، کابلان ساه خجل این بیت فرستاد بلستان خلجیه که لویک گفت:

بزم کزن سحید لویک لوی انو بویلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تیزیو بملا

خانان باز بکیش هندوان ساه شد، و جون نیسه او افلخ بشانی بنست محانه لویک برکند و مزلت بکرد.

جنین روايت کنند: چون سلطان سخی سرور باین مزلت شد گفت: "بوی صنم شنوم نیک دید و کشف سدس، زمین برکافت و صنم لویک برکشید، درمالوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابگوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرگند دی، نوزه د موضوع په لحاظ دا کتاب

او مؤلف وي، چي د هند په مخکه کښي به ليکل سوی وي، ځکه چي حسن صفاني هم د هند يو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به يې وروسته وليکم.

يو کتاب د تاريخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شيخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی ۱۰۹۲ هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲ هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وايي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاريخ يې ليکلی دی.^(۴۷)

دا شيخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لاهم تاريخ ملا محمد غزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شيراني يې هم ذکر کړی دی.^(۴۸)

مگر داسي ښکاري چي د ملا محمد غزنوي تاريخ به له دې تاريخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شيخ عبدالرحمان چشتي تصريح کوي، چي ملا محمد د سلطان محمود معاصر و، يعني د (۴۰۰ هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مگر دغه ابو حامد خو

^(۴۷) پرشين لټريچر ۱۰۷۲ د ستوري تاليف، د لندن طبع.

^(۴۸) تنقيد شعر العجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

(کرامات سخې سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) ياد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکايت وي:

سپړنه

اوس د دې حکايت يوه يوه کلمه سپړم، او تجزيه يې

کوم:

۱. ابو حامد؟ دا کښت ښکاره ويل کيږي، خو زه ابو حامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاريخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کښي (الزاولي) ده، چي زما په خيال صحيحه (الزاولي) ده، "زاوُل" يا زابل د غزني د سيمي قديم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهير تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدين دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمر الزاولي لمسی و.^(۴۶) او دا هغه قديم زاوُل دی، چي د روزگان په ډېر ليک کښي هم راغلی دی، نو ابو حامد زاوُلی د زابلستان د سيمي سړی و.

۳. تاريخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاريخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابو حامد زاوُلی پېژني، ښايي چي دا يو نوم ورکی کتاب

^(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

له حسن صاغانې څخه دا حکايت اورېدلی دی، او امام صاغانې د (۵۶۰۰) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغانې يا صغانې؟ د لاهور يو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صغانې) ليکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحيحه املا يې صاغانې يا صغانې ده، چي د چغانې معرب دی. او دغه چغان يا چغانيان د آمو درياب شمالي خواته يوه لويه سينه ده.^(۴۹)

امام حسن صاغانې (صغانې) په (۵۵۷۷) په لاهور کښي زېږېدلی، او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصيل کړی، او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و، چي په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۵۶۵۰) په بغداد کښي وفات سو، او قبر يې په مکه کښي دی، مشهور تالیفونه يې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطيه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنيره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرائض، العباب الذخر چي يو عربي ناتمام قاموس دی.^(۵۰)

^(۴۹) حدود العالم. د تهران طبع.

^(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکيه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکايت کښي چي د حسن صغانې څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چي دغه کتاب پس له (۵۶۰۰) تالیف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغانې د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغانې د غزني په احوال خبر و، او د ده روايت به ثقه وي که يه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغانې د خپل علمي تحصيل يوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي يې لوست کړی وو.^(۵۱)

د امام صغانې يو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخه يې په استانبول کښي دي، او يوه عکسي نسخه يې د کراچي د اسلامي تحقيقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغانې په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځيني فارسي کلمات هم راوړي، او وايي چي په "لسان غزنويه" يې دا بولي يا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.^(۵۲) له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغانې پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روايت ثقه گڼو.

^(۵۱) وگورئ: د حسن صاغانې احوال، معارف اعظم گره، ۱۹۵۹م د مولوي

عبدالحکيم ليکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

^(۵۲) د العباب د خطي نسخه عکس.

۵. برداب بامبان؟ دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خيال يې صحيح دا دي: "بردر باميان" يعني د باميان پر دروازه، چي د غزني ښار پخوا څلور دروازي درلودې، او يوه يې "باب الباميان" وه،^(۵۳) داسي ښکاري چي د غزني شمالي دروازه "باب الباميان" يا "درب باميان" بلله کېده، چي باميان ته به له دغي دروازي څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکايت کښي لومړۍ پلا (مرلت) او بيا (مرکت) ليکلې ده، گمان کوم چي دواړه ډولونه يې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل يې (مزگت) دی د (مسجد) يست عظيم له تعبيره هم دا ښکاري، چي دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه يې ممسوخ دي.

مزگت په قديمه فارسي کښي د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښايي چي مسجد هم د دغي کليمې معرب وي، او د دې کليمو ريښه هم د پښتو مزدک او مزدک سره مشترکه ده،^(۵۴) چي دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښي د مسجد په

^(۵۳) احسن التقاسيم د مقدسي ص ۳۰۳.
^(۵۴) شرح يې وگورئ: د پښتو ادب تاريخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وايي^(۵۵) اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت ليکونکی وايي: "مزگت پپارسي مسجد باشد."^(۵۶)

۷. افلخ لويک؟ د کرامات د دې حکايت په استناد يو لوی مسجد د غزني د باميان په دروازه کښي و، چي (مسجد افلخ لويک) يې باله، او دا مسجد لومړۍ پلا د افلخ نيکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لويک له کورنۍ څخه لومړۍ پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بيرته مرتد سو، او تر ده وروسته بيا د ده لمسی (نېسه) افلخ دا مسجد د غزني د باميان په دروازه کښي جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لويک، ظاهراً هغه افلخ دی، چي د ده ذکر دمخه ما د زين الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښي دا نوم افلخ بن محمد بن خاقان راغلی دی، چي کښت يې ابو منصور و.^(۵۷)

له دې څخه ښکاري: چي د دغه افلخ (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم يې و، مگر د محمد پلار

^(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمۍ طبع.
^(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
^(۵۷) زين الاخبار، ص ۶.

خاقان (چي په دې حکايت کښي خانان راغلی دی) او لا بت پرست وو، چي بيا مسلمان، او وروسته بېرته مرتد سو. که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لويکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روايت دا ښکاره کوي، چي دی هم لويک و.

اما د دې "لويک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلح) دی، بنايي چي د گردېزي ضبط صحيح وي، ځکه چي افلح نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای ليدل سوی دی، بنايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ايښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ريښه لري، او هم گمان کيږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بيحانه؟ دا کلمه دوه واره بيحانه او محانه ليکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرينه يې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گویا دلته دمخه يوه لويه بتخانه وه، او هلته يو لوی بت هم و، چي هغه يې هم "لويک" باله "صنم لويک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړي وې، او د روزگان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو بنايي چي دغه بت هم د لومړي "لويک" و، چي يو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان يا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو يې په سيمين تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم يې خاوري ونه خوري.

۹. وحوير لويک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي ليکلې دي: خوزه گمان کوم چي دا کلمه به (وجوير) وي، چي بنايي دا لويک به هم د کابلشاهانو او رتبيلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لويک" په نامه اوس هم يوه لويه سيمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان يې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجير" او "وجيرستان" ليکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت يو مشهور ولايت و،^(۵۸) په غزنوي دوره کښي هم يوځای د غزني له سيمو څخه "هجوير" و، چي د کشف المحجوب ليکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجويري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجويري

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغيره د حبيبي طبع، کوته.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحد اتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چي حسابلی دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راوړسېد^(۶۱) چي د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو بنایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مورخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پښي مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.^(۶۲)

مگر روارتي وايي: دا نوم د هندي "رنتهیل" یا "رتن پال" تصحیف دی^(۶۳) خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

^(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.

^(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.

^(۶۳) پر افغانستان ځيني يادښتونه، ص ۶۳.

غزنوي بولي^(۵۹) او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.^(۶۰)

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا بنایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر خدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعنی وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاوولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چي چيني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

^(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.

^(۶۰) سفینه الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

"قياسره" نمارده، کياسره، فراغنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصرو، د سليمان بن عبدالمالك په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا بالامن من رتبيل والشحر^(۶۴)

د دغه بيت په استناد ه ا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زيدي د قاموس په شرح کښي د "الرتبيل" تر مادي لاندي راوړي دي^(۶۵) او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.^(۶۶)

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمي اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه^(۶۷) ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځانښيي، او د قصيدي وزن ورځراوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبيل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

^(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.

^(۶۵) تاج العروس، د الرتبيل ماده.

^(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.

^(۶۷) تفصيل يې وگورئ: د دكتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸ م.

گمان کوم: چي د دغي کلمي اخرنی جز (بيل) به لکه راورتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتبيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په گاتها کښي د روحاني مشر او بزرگ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی^(۶۸) په فارسي کښي هم (رد) د هونښار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سـياوش رد

زره راگره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستوري او عشق او محبت ته وايي^(۶۹) په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتگل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) گل هغه تاريخي کولا او کهول دی.

^(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.

^(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه
معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښي (رتپيل)
ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعني د عشق پالونکي، مينه
ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکي، او عربانو حق درلود،
چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښيږ دي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی
خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم
خانان دی، خو د گردېزي د زين الاخبار په خطي دوو
نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه
دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان
نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون
او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښي، بنايي چي کاتبانو
خانان په گردېزي کښي خاقان کړی وي، چي يو مشهور
نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و،
چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د
باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې
هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښي
(بسرش) د فارسي (بسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د
هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله کله په ځيني
تاريخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن
خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم ياد
وي.^(۷۰)

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي
ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي داله کابلشاهانو
څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې
څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنجل) و، ځکه
چي پخوانو مورخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن
واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چي المهدي
خليفه په (۱۶۳هـ) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول،
او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثر يې د
المهدي اطاعت ومانه، يو له دغو شاهانو څخه ملک
کابلشاه و، چي دی يې "خنجل" باله.^(۷۱)

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښي ژوندی و، د
يعقوبي په تاريخ کښي د ده نوم (خنجل) دی، چي د کرامات په
نسخه کښي (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او
داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

^(۷۰) المسالك الممالک، د ابن خردادبه، ص ۱۷۰.
^(۷۱) تاريخ يعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په يعقوبي کښي (ن) او دريم (ج) او اخرنی په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خنجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه خنتما کښي، دا نوم په کاکرو کښي تر اوسه سته، خان + تما يعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانی کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)^(۷۲) او مرتم = مردم (مړ - تما) يعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) يعني مردنی و^(۷۳) يا سپين تما چي د زردشت د کورنی نوم و.^(۷۴)

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، خټه، کورنی) راغلې ده، نو خنتما هم د خان تومني او د خان له خټي او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی ټوټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

^(۷۲) د دکتور جولوس کتاب بودا د ۱۹۰۵ م طبع.

^(۷۳) يشا ۲ تا ۴۲.

^(۷۴) يسنا ۱۹.

هم خنجل بولي.

دوهمه ټوټه يې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وايي، ملا میران کندهاري شاعر ويلي و:

نه په "چل" د عشق پوهیږي نه يې زده دی
لغورن مچ دی بونیږي رقیب

نو "خنچل" يعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفتم: دا لویک نه دی معلوم چي نوم يې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بيت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښايي چي دغه "لویک" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاريخي روايانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاريخي او ژبني دلايل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه يوڅو دليله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي يا غلزي په اصل کښي (غرزي) =

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبایل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو درې قرنه تر چنگېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدود العالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلج) پراته دي، او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرخايونه او ډېر پسونه لري".^(۷۹)

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداد به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوگني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.^(۸۰)

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغله، پسونه يې لرل، کالي او ژبه او کره وړه يې لکه د تورکانو داسي وو"^(۸۱)

ځيني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارت وايي: "خلج يا خولج د هفتاليو

^(۷۹) حدود العالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

^(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

^(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

کوهزاد)^(۷۵) يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوږي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)^(۷۶) خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان (۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی. د قبایلو او ځايو په نومو کښي کله (خ) په (غ) اوږي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.^(۷۷)

دا خبره چي خلجيان د چنگېزخان د زوم خالچ خان له نسله دي، او محمد قاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده^(۷۸) تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنگېزخان له

^(۷۵) د شاهنامي په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشرو، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کت مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شاهنامي ملحقات ج ۵، ص ۳۳)

^(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

^(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

^(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

قبائيلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي^(۸۲) او بيا په (۵۶۹ع) کال سفیر ريمرچوس دغه کلمه خو لير راوړې ده. او دا نظريه مور کت مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۵۳۷۰) هم وینو، دی وايي: خلج او کبجیه^(۸۳) تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هياطله له پاتيشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.^(۸۴)

دا خلجيان له افغانانو سره يوځای مورخانو ياد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او يوقام وو، ابو نصر محمد بن عبد الجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتگين په فتوحاتو کښي ليکي: "افغانیه او خلج ده ته ايل او په زور يې په خدمت کښي داخل کړه سوه"^(۸۵) چي ابن اثير هم کت مټ دغه روايت راوړی دی.^(۸۶)

^(۸۲) ايران شهر، تر ۲۵۱ وروسته.

^(۸۳) د بيهقي کچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامي د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتاليت، او

اوسني کوچی دی.

^(۸۴) مفاتيح العلوم، ص ۷۲

^(۸۵) تاريخ يميني، ص ۲۶.

^(۸۶) الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مينارسکی په صراحت سره وايي: دغه خلج تورکان او د اوسنيو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هيگ هم په اسلامي انسائيکلو پيډيا کښي دغسي ويلي دي.^(۸۷) دا خبره يقين ته نژدې ده: چي خلجي يا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتاليانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالي لري، ځکه چي دغه هفتاليان (هياطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کت مټ د دغو اوسني پښتنو کره وره ته ورته دي، جگي پزي، غټي سترگي، گڼ وښتان، قوي بدنونه يې عينا د پښتنو دي، او لکه ميسن چي ليکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د ميسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وايي:

توله يو دي که غلجي دي که اودلي

ښه هغه چي آئينه د زړه صفا ده

نو خلج يا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بيا د سلجوقيانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکي تر اسلام دمخه چي کوم

^(۸۷) د مينارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۵۸۰۰) پوري دوام لري، چي د دوی غتي شاهنشاهی هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (ه) په (خ) اوږي لکه قدیم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم. د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۵۴۶۶) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلي دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي."^(۸۸)

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبایلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قدیمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۵۶۰۰ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی از ترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنین صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ایشان متغیر گشت و بسياهی مایل شد

^(۸۸) دیوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نیز تغیر پذیرفت ولغتی دیگر گشت، و خلج را مردمان به تصحیف خلج خوانند."^(۸۹)

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبایلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلج او خلج تر مینځ التباس او تصحیف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصرې کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له گرمسیره هلته تللي او پادشاهی يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شیران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجی^(۹۰) او ډير نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۵۷۵۸) حدود) پخپل تاريخ فېروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهربان را بغایت دشوار نمود"^(۹۱)

^(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.

^(۹۰) طبقات ناصرې ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.

^(۹۱) تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجيان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضياع افسوس کاوه^(۹۲) بلکه دغه خلجيان چي په هند کښي د مدنيت او سلطنت يو ښکلی اثر پر ايښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجيانو څخه وو.^(۹۳)

بارتوله وايي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه موږ خلجيان د افغانستان په جنوب کښي د سيستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقايا دي، چي د اصطخري په قول په قديمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لور په وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي."^(۹۴)

نو دغه تورکان چي په قديمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتاليان (هياطله، هون) وو، چي يو نيم زر کاله دمخه له پښتنو سره گډ، او دلته د پښتنو د اکثريت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي گڼل،

^(۹۲) خلجيان تورکان نه وو، د دې تفصيل وگورئ د هند د تاريخ د کانکرس رویداد

۱۹۳۹ م.

^(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

^(۹۴) اسلامي انسائيکلو پېډيا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدين خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجي گڼي او وايي:

بيا سلطان جلال الدين پر سر پر کښناست
چي په اصل کښي غلجي د ولايت و^(۹۵)

له دغو ټولو تاريخي اسنادو څخه دا ثابتېږي، چي خلجيان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني د غرو او رغو غلجيان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول يې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکايت کښي هم "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او د دغه "لويک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بيت پښتو دی، او وروسته به يې ولولي:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قديم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ويل کېده^(۹۶) د شاهنامې^(۹۷) په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلي ده، داسي وايي:

^(۹۵) د خوشحال خان خټک کليات ص ۶۶۹، د حبيبي طبع، کندهار.

^(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

^(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې

پوري نښلولي دي. خو قصې يې بالکل له تاريخي اصالته خالي نه ښکاري.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پايان هندوستان باز آمده بود." (۱۰۱)

امير خسرو وايي: صفت ذات او همين نه بس است، که رسول خدای رانيس است.

ځکه چي افلح د گرديزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نيسه) معنی نه لري، او د بيهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. يشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، يعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و. (۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد، يعني د لويک بتخانه يې ورانه کړه، او پر ځای يې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سيمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولياؤ په ډله کښي شميرل کيږي، مفتي غلام سرور لاهوري ليکي: د ده نوم سيد احمد او مشهور په سخي سرور سلطان و، د ملتان له وليانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.

(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

که نزدیک زابل بسه روزه راه یکی کوه بد سر کشیده بماء
بيکسوی او دشت خرگاه بود دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ زافغان ولاچين وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کپچي او کبچينه دی، چي تراوسه هم غلجيان کوچي بلل کيږي، او دوی کيږدی (خرگاه) له دغه دښته د اباسين غارو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۵۳۶۰ حدود) وايي: "وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند" (۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نيسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس يې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوی بولي، بيهقي د دغي کلمې مفرد نيسه او جمع يې نيسگان راوړي (۱۰۰) د يوه زاړه فارسي تفسير په خطي نسخه کښي چي په کيمبرج کښي سته، هم نيسه راغلې ده "و اورا فرزند دا ديم ونيسه برسر" (ورق ۳۴ ب) فخر مدبر مبارکشاه ليکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج ۵ ص ۳۳، د تهران طبع.

(۹۹) الابنيه عن حقايق الادويه، ص ۱ (خطي).

(۱۰۰) تاريخ بيهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

چي خلک يې "لکه داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجهه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عايشې کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني^(ع) او شهاب الدين سهروردي^(ع) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) گڼي^(۱۰۳).

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شېخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي^(۱۰۴) او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جات ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله، خو د سکھانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

^{۱۰۳} خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

^{۱۰۴} د جالندهر گزتيير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر گزتيير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.^(۱۰۵)

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شېخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ - ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي د خراسان د خلکو د تگ او راتگ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او بنايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په څوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويک" د بت کشف کول او له مخکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزگت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسني املا ولولئ:

^(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکايت په صحيح ډول په اوسنی امللا ولولئ:

"ابوجامد الزاولي را درتاريخ غزنه، از حسن صفاني روايت است: که در بلده غزنه بر درب باميان مسجد يست عظيم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لويک خواندندی، و اين بتخانه عظيم بود، که وجوير لويک، بر خدمت رتبيل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمين اندر کرد، وبتابوت سيمينه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، اين بيت فرستاد بلسان خلجيه، که لويک گفت: (۱۰۶)

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نسه او افلخ (افلح؟) شاهي بنشست، بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد. چنين روايت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باين مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد درتابوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم را (به) بناي

(۱۰۶) د دې بيت صحيحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، و بکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بيت

اوس به دغه د "لسان خلجيه" د بيت الفاظو ته څير شو، گمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي کزنه بنخيد لويک لويانو بويله لويان
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) ممله تيزيو په ملا

د دې بيت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
با	لو	يله	بو	نو	يا	لو	يک	لو	خيد	بڼه	نه	کز	زمي	په
ملا	په	يو	ز	تي	له	مډ	لوم؟	به	وم	غل	برا	به	تور	کښه

په اوسنی امللا داسي کيږي:

په زمي غزنه بنخيد لويک لويانو بايله لويان
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) ممله تازيو په ملا

د کلماتو تحليل:

۱. زمي: دغه اوسنی مخکه او د فارسي زمين ده، دا کلمه عيناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدين گرگاني (۴۴۶هـ) وايي:

چو اېن مایه نبودی رستنی را
 نبودی جانور روی "زمی" را^(۱۰۷)
 نظامی وایي:

اساسیکه د آسمان و "زمی" است
 بانندازه قدرت آدمی است
 اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وایي:

زمین جای آرام هر آدمی است
 همان خانه کردگار "زمی" است^(۱۰۸)

په اوستا کښي زم (مڅکه) او په پهلوی زمیک د اسمان
 په مقابل کښي و^(۱۰۹) او زمیاد د مڅکی او ودانی پرېنښته
 وه^(۱۱۰) داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي
 وروسته زمکه یا مڅکه د پهلوی، زمیک، ته نژدې ځني جوړه
 سوه.

۲. گزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د گزنه = غزنه ناقصه
 املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنک) او د معاني په

^(۱۰۷) ویس ورامین ۳.

^(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.

^(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵.

^(۱۱۰) مزد یستا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتابو کښي گزن او معنا يې خزانه ده^(۱۱۱) او په
 سنسکريت کښي کجن يا جگن وه، چي عريو هم دغه
 کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد
 الخضر جواليقي (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) ليکي: الکنز: فارسي
 معرب و اسمه بالعرييه مفتوح،^(۱۱۲) نو د عربي کنزد
 فارسي گنج معرب شکل دی^(۱۱۳) چي قديم شکل يې
 گزنه = گزنه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن يا مرغزن (گورستان) ته وایي،
 او دغه قديمه ريښه لري (مر + غزن = خزانه مردگان = گورستان
 چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،^(۱۱۴) امامي
 هروي وایي:

آن جهانداري که گشت اندر نبرد
 مرغزار از زخم تيرش، مرغزن
 منو چهری وایي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
 از مرغزار وقت خشمش کس نداند

^(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.

^(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.

^(۱۱۳) سواء السبيل الی معرفته المعرب والدخيل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.

^(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،^(۱۱۵) نوگزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم گزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه گزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزاني محفوظي وي، او غزنه د گزنه د کليمې وروستني لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويک؟ دا کلمه هم د "لويک" بت د ښخولو او مخکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس مور وایو (ښخ سو) گمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نژدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتي: مثلاً وی نان خوردید (وی نان خورد) احمد استاد محمود اید (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويک هم دغه معنا لري: ښخ سو لويک، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته^(۱۱۶)

^(۱۱۵) ديوان منوچهري، ص ۶۶.^(۱۱۶) د طبقات الصوفيه فرهنگ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املأ (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويک) د کلمې ريښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول. کريم داد وايي:

پر غويو چي تبری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی، بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ډېغو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اوريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لویا: اوسنی لوی، د هغه لوی که ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس مور خندا، ژړا، رڼا، نڅا وایو، خو څغلا، شنړا، څلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملانه وایو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

وو، او په پخوانو اشعارو کښي مستعمل دي^(۱۱۷) وگورئ په لومړۍ مصرعۍ کښي لويان، لويو دواړه له يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويک) لقب هم له دغي ريښې څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړۍ ټوټه يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفېږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه په قديمو نومو کښي خورا ټينگه ريښه لري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تروجن پال (تورجن پالونکی) او کښتريه چي په سنسکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښي عموماً د پاچا او حکمران او جنگي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم له دغي څخه راوتلي دي او د پير روښان په خيرالبيان کښي (تورکښ) راغلي ده.^(۱۱۸)

سر الکسندر برنس Burnes تر ۱۸۳۶ع کال دمخه د اباسين په هند (پخواني ويهند) کښي پر سنگ مرمر يوه سنسکريت کتيبه موندلې وه، چي يو غوښي خوړونکی قوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

^(۱۱۷) پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

^(۱۱۸) شرح يې وگورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليک يوه برهمن "سري تلکه" Seri Tillaka کښي دی^(۱۱۹) او داسي ښکاري چي دا غوښي خوړونکی تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلوري او توريالي تور په سبب تورکښ = کښه تور = کښتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کښتريه او کښ تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا له قديمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. بيراغلوم: دا کلمه غالباً (به براغلوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غل - وم) ويله کيږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، له موقع داسي ښکاري چي براغلول به د فارسي له (آغال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدي طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی را بر کسی طيره کنند تا تند شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بر آغليدن گویند، فرااوي گفت:

^(۱۱۹) د دې کتيبي انگرېزي ترجمه وگورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرليک، برنس د ايشياتک سوسائيتي دکلکتې موزيم ته وړی و.

من ز "آغالشت" نترسم هیچ
وربمن شیر "رابر آغالی" (۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښي برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده (۱۲۱) بیهقي لیکي:

"اندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم ما بگیرد، و بنامه ولایت داران را بر ما "بر آغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست بر ما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد" (۱۲۲)

نو په دې پښتو بیت کښي هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وگمارم او فوځ به پاڅوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښي د امير کروړ يوشعر دی، چي په هغه کښي "په ژوبله يونم "يرغلم" پر تنبهدونو باندي" راغلي دي (۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.

(۱۲۱) برهان قاطع، ج ۱.

(۱۲۲) تاريخ بيهقي ص ۷۵۲-۸۰۵.

(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښي پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مگر ښايي چي د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زمانې پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوي وگڼو (به - لوم) مگر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کليمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چي معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهې ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بيت په پای کښي (ملا) راغلي ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفيق ته وایي، ملتيا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شېخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۱۴۲۵هـ) وایي:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لورې
نه به ملا کړي له بي وزلو له ترار (۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۲۳۴-۴۱.

ملکيار غرشين (۵۷۱هـ) وايي:

غازيانو راشی - ټول شاوخواشی - د شهاب په ملاشی،^(۱۲۵)
کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم
راغلي دي، عبدالقادر خان خټک وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراي کړې!
چي اشنا عالم ترې ځي، نااشناملي
بل ځای وايي:

ناپوهان به يې باور په وداني کا
چي په طمع د سيلاب د اوبو ملي^(۱۲۶)

نو بنيابي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېره، دوام مه
کوه، وي.
اما د کليمې آخرنی الف د (ه) پر ځای، اوس هم د غلجو
او وردگو او اړېدو په لهجو کښي سته، مه کوا، مه خورا، مه
ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-زيو)
ولوستله شي، گمان کوم چي دا هم د رغيزو توريو د
اوبستلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

^(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار

^(۱۲۶) وگورئ د عبدالقادر خان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په
اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه څه
يا مه پاتېره د تازيو او عربو په ملگري کښي.
ځکه چي د غزني لويک خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو
يوه بل "لويک" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي:
"های، افسوس! لويک بت د غزني په مخکه کښي ښخ سو، او
لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو
(عربو) ملگري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي)
وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دی، چي په پهلوي او
فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د
عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب
په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر	کز اختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان واز ترک وز "تازيان"	نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود	سخنها پکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت پديد آوريد اندر و خوب وزشت^(۱۲۷)

^(۱۲۷) شاهنامه ج ۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائي) څخه اخیست سوی دی، ځکه چي د بنو طي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورڅرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل. (۱۲۸)

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو. (۱۲۹)

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازي د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوي ده، او دا د کل تسميه په جز گڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د تانگک د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنگ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی. (۱۳۰)

(۱۲۸) باټولو په اسلامي انسايکلو بېډيا کښي ج ۲، د تاجیک آرټيکل.

(۱۲۹) د شاهنامې فرهنگ، ص ۸۴.

(۱۳۰) په چيني کتابو کښي د مينځنو پيروي پلټني، د پترچ ميډر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج ۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتايج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او فديمر "لويک" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردگو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جگړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وي.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (گزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (گزنه) و.

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویک) چي د خانان لویک او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښي به ژوندی و، نو دی هم لکه امیرکروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.
۹. د لویکانو کورنۍ د سبکتگین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).
۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بیت کښي د زمي، گزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د امیرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چي د امیرکروړ ژبه د غور په غرو کښي له دغو پردو اغېزو څخه لیري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه کړي وو، او ځکه چي دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراءالنهر او عربو خلکو تگ او راتگ دلته ډېر و، نو د دوی ثقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.
۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښي چي سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغو کښي تر کورکه له پخوانو پښتنو سره گډ او میشته شول، چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښي هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره گډ سول،^(۱۳۱) د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان کښي له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی گډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښي ځيني قدیم ترکی کلمات گډل کړل: لکه هون چي "خان" سو، یا اولس، "جرگه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښي پاته سوه، لکه د وردگو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سیمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چي اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

^(۱۳۱) ځینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله گڼلي دي، مگر دا خبره تاریخي اصالت نه لري، ځکه مور د هون تر زمانې ډېر دمخه په ریگیدا او د هرډوټ په تاریخ کښي د پکھت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښي وینو، او دا ثابت ده، چي پښت = پښتانه درې، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عیسوي لومړیو پېړیو کښي سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښي د پښتنو سره گډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

د لويگانو تاريخي ښکارندوی

لويک و جوير (هجویر، وجير) د رتبيل او کابلشاه په خدمت (کرامات) د ۱۲۰ هـ حدود، لويک خانان د و جوير زوی (د گردیزی: خاقان) مسلمان او بيا مرتد شوی لويک، چي د خنچل کابلشاه معاصرو (د دوی معاصر يو بل لويک، د پښتو بيت ويونکی) د ۱۶۳ هـ حدود محمد بن خاقان (گردیزی) د ده نوم اسلامي او هم مسلمان و، د ۲۱۰ هـ حدود، افلخ د محمد زوی (د گردیزی ابو منصور افلخ) د يعقوب ليث څخه په گردیز کښي مات سو ۲۵۶ هـ.

ابو علي (ابوبکر) لاويک (طبقات ناصري) يا مطلق لويک (سياست نامه) د کابلشاه د زوی خسرو، چي د سبکتگن له لاسه يې په چرخ کښي د خپل زوم (د کابل شاه زوی) سره ماته وکړه ۵۶۳ هـ.

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**